

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

СВЕТОВНА ПОХВАЛА КНЕЗУ ЛАЗАРУ И КОСОВСКИМ ЈУНАЦИМА

Црквених похвала кнезу Лазару има више. Доскоро их је било познато шест, ако се у њих уброји и кратко житије (које је обично саставни део црквене песме, Службе кнезу Лазару). Те су похвале превођене на данашњи књижевни језик. Чинили су то Ст. Новаковић,¹⁾ Марија Јамбришакова,²⁾ Љуб. Стојановић,³⁾ М. Башић⁴⁾ и Л. Мирковић⁵⁾. Похвала монахиње Јефимије преведена је на француски и на енглески⁶⁾. У Хиландару сам нашао седму црквену похвалу кнезу Лазару. Она је са стиховима испред и иза прозног текста.

Постоји и једна световна похвала кнезу Лазару. У науци је на њу давно скренута пажња. О њој је говорио још Павле Шафарик, али као о натпису с краја XIV века који је био на каменом стубу на Косову. Помиње је на два места у своме прегледу најважнијих писаних споменика код Срба и других Јужних Словена⁷⁾ и у својој знаменитој историји југословенске литературе.⁸⁾ Прво је уноси међу натписе. Ту каже да за тај натпис зна по препису у једном рукопису XV века. Није му ништа познато о стубу, да ли постоји или не. Кад описује тај рукопис, натпису посвећује само неколико речи. Рукопис је Шафарик нашао у Карловачкој библиотеци. За њега овога пута бележи да је са почетка XVI века. Главни садржај рукописа посвећен је св. Николи. Ту су служба, житије и чудеса, параклис, затим посебно једно чудо. У том рукопису је и карловачки родослов. На корицама рукописа налази се

1) Хришћански весник I (1879) 390—395; II (1880) 7—11.

2) Znamenite žene iz priče i poviesti (1887) 31—33.

3) Српски књижевни гласник XII (1904) 1023—1024.

4) Из старе српске књижевности (1931⁴) 244—247, 250—254.

5) Монахиња Јефимија (1922) 20—22.

6) Монахиња Јефимија (1936).

7) Übersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler (1831) 6—7, 23.

8) Geschichte der südslawischen Literatur III (1865) 171—172, 197.

један познији запис. Писан је 1639/40 год. у доба патријарха Пајсија. Извод из Шафариковог прегледа споменика дат је 1845 год. у Летопису Матице српске, али у њему нема натписа са косовског стуба. Изостављен је као ствар од мање важности.

Из тог истог рукописа Ђ. Даничић је објавио три старе приче, од којих је једна „osim jezika i malijeh razlika u stvari ista” с народном приповетком „Усуд“ из Вукове збирке. Друга од тих старих прича од половине је „vrgo palik“ на народну приповетку „Међед, свиња и лисица“, опет из Вукове збирке⁹⁾. Те две приче су у старој српској књижевности познате под именом „Врач“ и „Лисица“. Трећа стара прича је „Цар Аса“. У том рукопису је Ђ. Даничић нашао и на истом месту наштампао два апокрифа, Никодимово јеванђеље и Повест Јосифову¹⁰⁾. Карловачки родослов је објавио П. Шафарик¹¹⁾, а издавао га је и Љуб. Стојановић¹²⁾. И код једног и код другог издавача погрешно је штампан наслов родослова: није „историја“ већ „исторііа вѣ крат'цѣ о сръбскнхъ цареи“. Запис који помиње Шафарик штампан је у зборнику Љуб. Стојановића¹³⁾. У рукопису се налази још један запис који је такође објављен код Стојановића¹⁴⁾.

Рукопис је сада у Патријаршкој библиотеци у Београду. Носи бр. 167. Водени знак га ставља на крај XVI века. То је ленгер са звездом, који је из времена између 1573 и 1588 год. Контрамарке се не слажу. На почетку рукописа има један додат део (1^{1/2} кватернион). И он је с краја XVI века. На њему су водени знакови: љиљан у дуплом кругу (из 1562—1577 год.) и ленгер са четири листа (из 1588—1593 год.). Контрамарке се такође не слажу¹⁵⁾.

Као „древно сказаније“ о Косовској бици натпис одн. похвалу објавио је А. Гиљфердинг¹⁶⁾. По њему, то „древно сказаније“ написано је „у облику замишљеног надгробног натписа на пољу битке“. И оно је, као и сва остала (изузимајући Јефимијину похвалу), „доказ како је мало било код старих Срба способности за исто-

⁹⁾ Tri stare priče (Starine JAZU IV, 1872, 63—80).

¹⁰⁾ Dva apokrifna jevanđelja (Starine IV, 130—154).

¹¹⁾ Památky dfevního písemnictví Jihoslovanův (1873^a) — Okázky 55—56, 57—64.

¹²⁾ Гласник СУД 53 (1883) 23—25, 30—43; Стари српски родослови и летописи (1927) 2—43.

¹³⁾ Стари српски записи и натписи I (1902) 341.

¹⁴⁾ Исто II (1903) 437.

¹⁵⁾ С. М. Briquet, Les filigranes (1923^a) № 558, 563, 567, 568, 7109, 7125.

¹⁶⁾ Боснія, Герцеговина и Старая Сербія (1859) 275, 277; Собрание сочинений III (1873) 193.

риско схватање и приказивање“. У њему нема „разумне, стварне речи“. Оно се „расплинуло... у неку житку, бесмислену фразеологију, којој нема ничег подобног чак ни у делима византиских историка“.

Ил. Руварац се позивао на натпис због његових хронолошких података о Косовској бици¹⁷⁾. Опширан извод из натписа донео је Љуб. Ковачевић. Ставља га међу изворе до краја XV века¹⁸⁾. Тај Ковачевићев извод пренео је Јов. Мишковић у своју расправу¹⁹⁾. Или Мишковић није добро разумео Ковачевића, или је рђаво стилизирао свој пропратни текст, у сваком случају из његове расправе се добија погрешан утисак да је Гиљфердинг на своме путовању по Старој Србији нашао мраморни стуб и са њега преписао натпис. Свакако под Гиљфердинговим утицајем, Павле Ровински се о натпису лоше изражавао. По њему, то је натпис „на уображеном стубу на Косовом Пољу“ који је „препуњен празнијем риторичкијем фразама“²⁰⁾.

У целини је натпис прештампао П. Срећковић²¹⁾. Он је налазио да натпис „има у себи веома много истине“. Помишљао је да је састављач био очевитац. За стуб је тврдио да је „подигнут одмах по преносу моштију“ Лазаревих. Још је Вук Бранковић владао у том крају, па се због тога о свршетку битке укратко говори.

Натпис се не налази међу похвалама кнезу Лазару у „Прегледу српске књижевности“ Павла Поповића (1909, 1920³⁾). Није поменут ни код Андре Гавриловића у „Историји српске и хрватске књижевности“ (1910, 1927). Не узима га у обзир ни Драг. Костић у расправи „Старост народног епског песништва нашег“²²⁾. О њему не говорим ни ја у расправи „Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара“, у којој иначе расправљам о похвалама кнезу Лазару²³⁾.

Љуб. Стојановић је натпис унео у своју збирку „Старих српских записа и натписа“²⁴⁾ и то је требало да га учини познати-

¹⁷⁾ О кнезу Лазару (1888) 268, 271, 306.

¹⁸⁾ Вук Бранковић (Годишњица Н. Чупића X, 1888, 256—257, 290).

¹⁹⁾ Косовска битка (1890) 156.

²⁰⁾ Летопис МС 182 (1895) 86.

²¹⁾ Преглед историских извора о кнезу Лазару и Краљевићу Марку (Споменик САН 36, 1900, 66—67).

²²⁾ Јужнословенски филолог XII (1933). О похвалама кнезу Лазару на стр. 25—41.

²³⁾ Гласник Скопског научног друштва XXI (1940) 51—57.

²⁴⁾ III (1905) 44—45.

јим. Код Стојановића је међу записима и натписима који су „позније записани или у познијим преписима очувани“. Можда је то код научних радника стварало неповерење према натпису. У последњој књизи своје збирке записа и натписа Стојановић је исправио годину из натписа коју је случајно погрешно штампао²⁵⁾. Оставио је неисправљене грешке у самом тексту (код Гиљфердинга не пише „снегду“ већ „си егду“, испред „мнше“ изостало је „не“, не може да буде „все... сдејана“ већ „вса“, није „страни предстатељ“ већ „страним“, није „блгеште се“ већ „блстеште се“, није „поврдејши“ већ „тврдејши“, није „сам рука“ већ „сама“).

Ст. Станојевић је у своме раду „Књиге и друго у старим српским записима“²⁶⁾ навео неколико реченица из почетка натписа.

Да је натпис уствари похвала кнезу Лазару, најбоље ће се видети из превода на данашњи књижевни језик. Превод је мој. За извесне исправке имам да захвалим најпозванијем стручњаку за наше старе текстове, проф. А. Белићу, који је, на моју молбу, упоредио превод с оригиналом. У целини натпис гласи:

„Ове речи писане беху на стубу мраморну на Косову.

Човече који ступаш на српску земљу, био придошлица или си ту, ко си и шта си, када приђеш на поље ово, које се зове Косово, и видиш да је цело пуно костију мртвих, а с њима и камену природу, мене у облику и са знаком крста кад видиш поред њих како усправно стојим, да не прођеш, да не превидиш, као нешто узалудно и сујетно, но молим те, приђи и приближи се мени, о љубљени, и размотри речи које ти приносим, и од тога ћеш разумети ради кога узрока и како и по чему стојим ја овде, јер истину ти говорим, не мање од оног у коме је душа, све у суштини хоћу да вас известим о оном што се десило.

Овде (је) негда (био) велики самодржац, чудо земаљско, и рига српски, који се звао Лазар кнез велики, побожности непоколебими стуб, богопознавања пучина и мудрости дубина, пламени ум, туђинима заштитник, хранитељ гладних и сиромашних сажалење, невољним милосрђе и утешитељ. Све љубећи колико Христос хоће, овамо (је дошао) по својој одлуци сам он, а шта више и са свим својим безбројним мноштвом, колико је под руком његовом. Људи (су то били) добри, људи храбри, људи заиста у речи и на делу, који су се блистали као звезде светле, као земља цветићима преишарана, у оделу златном и камењем

²⁵⁾ Исто VI (1926) 68.

²⁶⁾ 1906, стр. 63.

драгим украшени. Веома много (било је) коња изабраних и са златним седлима. Сви (су) дивни и красни јахачи њихови. Веома племенитих и славних као неки добри пастир и заштитник мудри, јагањце разумне приводи да у Христу заврше добро и венац (украш) страдању, вишње славе учесници да буду. И тако сагласно безбројно много мноштво заједно с добрим и великим господином, с храбром душом и у вери крајње чврсти, као на ложницу красну и на многомирисно јело, на непријатеље се устремише, и сушту змију згазише, и умртвише зверу дивљега, и великога противника, и неситог адовога прождрљивца, то јест Амурата, и сина његова, аспидин пород и гујин, штене лавово и василиска (змије отровнице), а с њима немало других. О чудеса божјих судбино, ухваћен би племенити страдалац рукама безаконим агарјанским, и крај страдању добро сам прими, и мученик Христов постаде велики кнез Лазар. Не посече га ко други, о љубимци, но сама рука убице тога, сина Амуратова.

И све ово што је речено сврши се године 6897, индикта 12, месеца јуна 15 дан, у уторак, час је био или шести или седми, не знам — Бог зна“.

Година је забележена словима са бројном вредношћу. За 800 није употребљено ω већ o , које има бројну вредност 70. Једно o је замењено другим, јер између њих није било никакве разлике у изговору. Можда је то грешка преписивачева. А није искључено да је погрешно и сам састављач натписа. У XV веку урезан је у липљанској цркви натпис о паду Новог Брда²⁷⁾. Записана је година од створења света. За 900 није узето ζ већ Θ , а то је знак за 9. Грешка је психолошки оправдана.

По тадашњем обичају, година је у косовском натпису од створења света. Она одговара 1389 год. наше ере. Индикт је тачан. 15 јуни те године пао је заиста у уторак. Часови су забележени по старом рачунању, које је и дандањи у употреби у Хиландару. Часови дана броје се од изласка сунца. У јуну је, по византском рачунању, дан почињао у 4 1/2 часа²⁸⁾. То би значило да је Косовска битка завршена и кнез Лазар погубљен у 6 или 7 часова по византском времену, односно у 10 1/2 или 11 1/2 часова по данашњем нашем времену.

Косовски натпис могао је бити литерарна мистификација. И тада би за нас био веома занимљив. Његови подаци су историски

²⁷⁾ Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор X (1930) 235.

²⁸⁾ Исто II (1922) 309.

тачни, као што су то показала истраживања Ил. Руварца и Љуб. Ковачевића. Постанак његов био би по свој прилици у времену блиском Косовској бици. Али да све то није тако, да је натпис потпуно нетачан и сасвим неупотребљив за историску науку, да је, најзад, из много каснијег доба, опет би оправдано привлачио нашу пажњу по својој несумњивој књижевној вредности.

На Косову је заиста постојао стуб, па због тога ми имамо разлога да верујемо да је на њему био натпис онаквог текста какав је у карловачком одн. сада београдском рукопису. Мисао о литерарној мистификацији треба одбацити. О стубу на Косову обавештава нас Константин Јаничар из Острвице. По преводу Јанка Шафарика, то би место код Константина овако гласило: „Истог дана заробљен је и кнез Лазар, близу једне цркве именоване Матере Божије, на ком месту подигнут је један високи стуб од мермера за знак да је ту ухваћен кнез Лазар...“²⁹). Пољски текст ми је доступан по наводу у књизи Максимилијана Брауна³⁰). Црква се у пољском тексту назива Самодрожом. Стуб није „од мермера“, већ је „пиговапу“, камени, начињен од цигаља. Константин Јаничар је заробљен у Новом Брду 1455 год. Рођен је око 1435 год. У времену између тих двеју година, наравно ближе другој него првој, могао је видети стуб на Косову. Писао је између 1496 и 1501 год.³¹) Ако раније није видео стуб, чуо је о њему пре тих година, дакле у XV веку, вероватно у другој половини његовој.

Очевидно по косовском натпису и по Константину Јаничару, М. Вукићевић³²) је писао да је, на оном месту „где је Лазар ухваћен, доцније . . . подигнут један мраморни стуб с натписом“. Непоуздани М. С. Милојевић³³) говорио је о на „далеко чувеном и знатном Дрену дрвету“, „савршеном сухом, без коре, огранака и животних сокова“. Ако добро разумем Милојевића, тај дрен је на месту где је Лазар ухваћен. Дрен „лечи и вида од сваких боља и напасти, па и вражбина, гадбина, чина, урока итд.“ Због тога је „окићен и начичкан сав, од врха па до дна, са свима својим деблима, гранама, огранцима и пригранцима, разнобојним пантљикама, кончићима, крпцама остатака од марама, чоја итд., паричама, иглама, оптокама, чиодама, шљокама, саливоркама, жућа-

²⁹) Гласник СУД XVIII (1865) 78.

³⁰) „Kosovo“. Die Schlacht auf dem Amselfelde in geschichtlicher und epischer Überlieferung (1937) 43—44.

³¹) Ј. Радонић, Споменик САН 95 (1942) 234.

³²) Историја српскога народа (1912) 245.

³³) Путопис дела праве — старе — Србије I (1871) 179—181.

цима и осталим стварима“. По Милојевићевом писању, „око овог Дрена народ околни највише налази, вели, костију изгинувших на Косову јунака српских“. П. Срећковић је у својој „путничкој слици“ о Косову забележио да су „два велика бреста“ на месту где је Лазар ухваћен. Од Косова па до времена Срећковићевог путовања, код тих брестова „вазда турска војска стане и дову очита, јер је ту ухваћен цар, чију су царевину они освојили“⁸⁴⁾. Тодор П. Станковић⁸⁵⁾ је записао да је код рушевина цркве Самодрже вода за воденицу начинила јаругу. На десној обали њеној, у целој дужини, „виде се врло многе људске кости од одраслих људи, све једна уз другу“. Станковић је оправдано закључивао да „то нису засебни гробови, већ једна општа гробница“. На једном парчету од лобање, полуокамењеном, Станковић је нашао „засек од ударца оштрим оруђем“. То га је учврстило у уверењу да су у гробници кости косовских јунака.

За стуб Константин Јаничар каже да је висок. То значи да је било места за натпис који је прилично дуг. Има и других натписа сличне, па чак и веће дужине. Хиландарски натпис из времена краља Милутина није краћи од косовског. Истина хиландарски натпис је сачуван у познијем препису, али опет на зиду манастирске главне цркве.⁸⁶⁾ Прилично је дуг и натпис у манастиру Зрзе код Прилепа (око 1400 год.)⁸⁷⁾ Читаве су повеље исписиване на црквеним зидовима. Сава каже да је тако било у Студеници.⁸⁸⁾ Сачувале су нам се повеље на зиду у Жичи и Грачаници.⁸⁹⁾

Текст косовског натписа је састављен са пуно веома оштрих израза против Турака и нарочито против Мурата и његових синова, од којих је један Бајазит, чију су врховну власт Срби признавали после Косовске битке. За владе Бајазитове натпис поуздано није написан. У неком запису тако би се могло писати. Запис је у књизи, готово скривен. Натпис на стубу исувише је видљив. О врховном господару у таквом натпису може се само с похвалама говорити, а никако не с покудама.

По првим речима у натпису види се да је стуб био у српској земљи, а то несумњиво значи у држави Лазаревих наследника. Косово је припадало Вуку Бранковићу. Одузето му је око 1396

⁸⁴⁾ Гласник СУД 42 (1875) 348.

⁸⁵⁾ Путне белешке по Старој Србији 1871—1898 (1910) 99.

⁸⁶⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи II, 327—328.

⁸⁷⁾ Исто I, 63.

⁸⁸⁾ Списи Св. Саве, изд. В. Ђоровића (1928) 153.

⁸⁹⁾ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica (1858) 16, 566.

год.⁴⁰⁾ Његовим синовима оно је повраћено 1404 год. Тада је дошло до измирења између Стевана Лазаревића и Бранковићевих синова.⁴¹⁾ После Ангорске битке (1402) Бранковићи су покушали да завладају очевином. Између њих и Стевана Лазаревића било је због тога борбе, у току које „плени деспот Стефан Ситницу“ (1403/1404), како су забележили наши летописи.⁴²⁾ За време тог Стевановог бављења на Косову биће да је подигнут стуб са натписом. Без сваке сумње натпис је састављен после Ангорске битке. „От Косова“ дотада Стеван је био „порабоштен“ Турцима. Пораз Бајазитов код Ангоре донео му је ослобођење. То је сам Стеван истицао у повељи датој Београду, „в завете градсцем“.⁴³⁾

Натпис, односно похвалу (боље да употребљавамо тај назив) саставио је неко који је био књижевно образован. На то већ упућује сам почетак, у коме се ословљава човек који ступа на српску земљу као путник у натпису из Термопила. За Лазара се каже да је „рига српски“. Израз „рига“ налази се код Стевана Првовенчаног, који тако назива угарског краља.⁴⁴⁾ Тај пример и пример из наше похвале бележи Ђ. Даничић у своме „Рјечнику из књижевних старина српских“⁴⁵⁾ са напоменом: „само ту“. Ф. Миклошич има више примера у своме старословенском речнику.⁴⁶⁾ Један је из Минеја Вуковог Бечке библиотеке. Други је из зборника XVI века који је припадао самоме Миклошичу. Трећи је из једног љубљанског рукописа XV века. Све су ово српски рукописи. Четврти Миклошичев пример је из једног бугарског рукописа XV века. „Рига“ је уствари латинска реч (rex), али која је дошла преко Грка (ῥίξ). Тај се израз употребљава за избеглог краља Радослава у грчкој листини епирског деспота Манојла Аиђела из 1234 год.⁴⁷⁾ Тако назива краља Радослава и Димитрије Хоматијан.⁴⁸⁾ У српском рукопису Зонаре говори се о „риги фрушком“.⁴⁹⁾ Светогорски прота Гаврило у писму угарском краљу Јовану Запољи (из тридесетих година XVI века) пише о „риги римском“, кога је народ засуо камењем по наговору папе Петра Гугњивог и после

⁴⁰⁾ Љуб. Ковачевић, Вук Бранковић (Годишњица Н. Чупића X, 245—246).

⁴¹⁾ Гласник Скопског научног друштва XXI, 71

⁴²⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 221

⁴³⁾ По изводу сачуваном код Константина Философа (Гласник СУД 42, 272).

⁴⁴⁾ Светосавски зборник II (1939) 30.

⁴⁵⁾ III (1864) 49.

⁴⁶⁾ Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum (1862—1865) 799.

⁴⁷⁾ Т. Smičiklas, Diplomatički zbornik III (1905) 404.

⁴⁸⁾ Светосавски зборник II, 154, 162.

⁴⁹⁾ Starine JAZU XIV (1882) 151.

кога је богу било угодно „да будет папа и рига једин“.⁵⁰⁾ У похвали се за Муратовог сина, погинулог на Косову, каже да је „аспидин пород и гујин (ехиднин), штене лавово и василисково“. Све се те животиње помињу у псалму 90: „на аспида и василиска наступаћеш, и газићеш лава и змију“. У Даничићевом преводу прве две животиње су лав и аспида, а друге две лавић и змај (псалм носи број 91). Василиск се јавља и у другим текстовима старе српске књижевности. Бог Амон, по опису у роману о Александру Великом, има „главу орлову“ и на њој су „рози василскови“, очи аспидове и ноге лавове. Крила су „грипсова“, златна и црна.⁵¹⁾

Ко је писац похвале? Не знамо. Наслућујемо да ће то бити сам деспот. Његово књижевно образовање је било велико. Карловачки родослов, који се са овом похвалом налази у истом рукопису, пише за деспота да „многа писанија преведе от грчких писанији паче инех прежде бивших того“⁵²⁾. Ту се свакако не мисли на преводилачки рад самога деспота, већ на онај који је он изазвао, који је настао по његовој жељи и наредби. Преводима Зонаре деспот је посвећивао посебну пажњу⁵³⁾. Према оцу, кнезу Лазару, деспот је гајио нарочито поштовање. У једној повељи из 1404/5 год., датој Хиландару, налазе се и ове реченице које потичу несумњиво од самога деспота: „ја од младићког ми узраста и младих ноктију, када је бог у старању све на корист мени чинио, у многа злољута и неподношљива искушења, штавише и смртна пуштен бих, којима су сведоци и слушаоци небесне стихије и умало не сва васељена, и од свих избави ме господ, но и још избавља. Но у овима што хотеше бити и што хотех пострадати, да се рече, у тамним овим облацима к сунчаним најсветлијим зрацима, врлином кажем оца мога и господина светог ми кнеза, једва и с муком упирах очи ја и они који су у власти мојој, и ако и што ревновасмо бити налик њему и с муком и изван благости од таштине, јер тиха даваоца љуби бог, као што рече божанствени апостол (Коринћанима II, 9, 7). А сада скровишта велика благости божије отворише нам се, и смирисмо се и починисмо, и облаци тамни разиђоше се, и засија нам сунце, и да речемо с апостолом: ово је време благопријатно, ово је сада дан спасења (Коринћанима II, 6, 2), и обновише се острва и ново небо и нова земља мени по

⁵⁰⁾ Необјављени део писма у рукопису Цетињског манастира бр. 56.

⁵¹⁾ Гласник СУД 2 од. IX (1878) 7.

⁵²⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 41.

⁵³⁾ Историски гласник, 1948, бр. 2, стр. 27–28.

Исаији (65, 17). И ја сам благодаран богу и бих и још ћу бити благодети Светога Духа који потпомаже, јер самодржац и владар очевом уделу и ширинама српске земље поверен од бога венчах се, и очевом врлином ревнујући и како сам био у таквом услову и устројству, у то време „придоше к мени...“⁵⁴⁾ Деспот је био витез. Еберхарт Виндеке, немачки хроничар, његов савременик, говори о њему с највећим похвалама. Прича о многим странцима, нарочито Угрима, који су желели да ступе у деспотову службу и који су се поносили тиме што их је деспот произвео за витеза⁵⁵⁾. У бици код Никопоља (1396), по причању Ханса Шилтбергера, млади српски кнез Стеван, који се као вазал Бајазитов борио на турској страни, „појури право према краљевској застави па је обори доле“⁵⁶⁾. Стеваново храбро држање у бици код Ангоре (1402) запазио је Тамерлан⁵⁷⁾. Константин Философ прича да су у бици код Грачанице (1402) Турци узвикивали: „гледајте, гледајте Лазарева сина“⁵⁸⁾. Опис Косовске битке у похвали је такав да је јасно да потиче од ратника, од витеза. У битку ступају витезови, „људи добри, људи храбри, људи заиста у речи и на делу“. Они су у скупоценом оделу са украсима у виду шарених цветова. Блистају у злату и драгом камењу. То су све „дивни и красни јахачи“. Њихови коњи су „изабрани“, а седла су им златом украсена.

Издање похвале код Гиљфердинга је приређено са жељом да буде верно рукопису, са свима скраћеницама, са тачкама и запетама на оним местима на којима су у рукопису. Као прилог овој расправи даје се текст похвале. Скраћенице су разрешене, а тачке и запете су стављене према рукопису. Тачке и запете су веома важне. Оне немају данашњи значај. У похвали свакако обељавају стихове, јер се похвала својом ритмичношћу сама приказује као песма. Питање је колико је у рукопису сачуван распоред тачака и запета. Ја сам за себе, идући за ритмом, поделио похвалу на стихове. Не знам колико сам у томе успео. На први поглед изгледа као да су ти стихови имали бити дванаестерци. Има много отступања. Треба испитати одакле она долазе. Можда сам грешио у подели на стихове. Или је кривица до писца рукописа. У питање о стиховима нећу сада улазити. Оно је веома компликовано и тражи посебне студије.

⁵⁴⁾ Fr. Miklosich, Monumenta Serbica, 331—332.

⁵⁵⁾ К. Јиречек, Историја Срба I (1952) 345.

⁵⁶⁾ Исто, 334.

⁵⁷⁾ Ст. Новаковић, Срби и Турци XIV и XV века (1893) 259.

⁵⁸⁾ Гласник СУД 42, 281.

Похвала кнезу Лазару са косовског стуба долази међу световно старо српско песништво, које је сасвим малобројно. Из ранијег времена, али не много ранијег (између 1365 и 1371 год.), имамо *Тугу за јединчишом* од деспотице Јелене, доцније монахиње Јефимије⁵⁹). У доба похвале или нешто касније постало је *Слово љубве* деспота Стевана⁶⁰). Између 1433 и 1439 год. саставио је Константин Философ свој *Плач за деспошом*⁶¹). У њему су први стихови посвећени Београду: „Плачи опет бели граде оцрњење своје, људима вожд као цвет процвета и отпаде“. И најзад, из XVI века потиче *Песма смрти*⁶²). Тако би похвала била пета световна песма коју имамо у старој српској књижевности. По времену постанка долазила би на друго или треће место. Зависи како датирамо деспотово Слово љубве.

Стара срска књижевност је многоглагољива, са пуно цитата из јеванђеља, апостола, псалама, других старозаветних списа. Похвала је састављена са мало речи, али свака је на месту, свака доприноси општем дубоком утиску. Ниједан цитат нас не задржава, не одвраћа нам пажњу. Не треба то тако разумети да су цитати кратки, згодно унети у текст. Њих уопште нема, што је највећа реткост за наше старе списе. Путник који ступа на земљиште тадашње српске државе наилази прво на кости разбацане на све стране. То га потсећа да је на Косову, на коме се не тако давно мала кнежевина борила за свој опстанак. Мртвачке кости не изазивају пријатна осећања и путник би желео што пре да се од њих удаљи. Али крај најчешћих и највећих гомила костију запажа висок камени стуб који има облик крста. Прилази му и чита потресну повест о једном кнезу кога су красиле све врлине. Кости разбацане по пољу претварају се у витезове на којима блиста злато и драго камење. До малочас због костију путник није примећивао разнобојно цвеће по пољу. Сад га види на скупоценим тканинама од којих су сакројена одела витезова. Непријатељ је напао земљу. Кнез са витезовима хита да је брани. „Дивни и красни јахачи“ су у „златним седлима“ на „коњима изабраним“. И од тих коња кости леже по Косову. Одбрана земље је света дужност. Због тога витези нису суморни. Они су „с храбром душом и у вери крајње чврсти“. Чак су весели. Изгледају као да иду у „ложницу красну“ или на богату гозбу. Са непријате-

⁵⁹) Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, 45—46.

⁶⁰) Ст. Новаковић, Примери књижевности и језика (1904³), 576—578.

⁶¹) Гласник СУД 42, 327—328.

⁶²) Ст. Новаковић, сп. д. 579—583.

љем су се сукобили. Главног противника су „умртвили“, самога Амурата. И његовог су сина убили. Тако је нестало „звѣра дивљега“ који све прождире и уништено је једно његово „штене“. Речено је то у мржњи, разумљивој кад су у питању непријатељи за које се у другом једном савременом спису каже да „не би злоба коју не сатворише“⁶³). Поменуто су многе дивље животиње. Са свима њима је изједначен Амурат. То је учињено због псалма 90, у коме се говори да онај „који живи у заклону вишњега, у сјени свемогућега почива“. Хтело се да каже да и кнез са својим витезовима има такво „уточиште“ и таквог „бранича“. И да због тога и они могу да наступају „на аспида и василиска“ и да газе „лава и змију“. Светом владају „божје судбине“. Кнез је пао у руке непријатеља. Главу му је отсекао други син Амуратов. За њега се само каже да је „убица“, ништа више. Деспот се борио у служби Бајазитовој, био му вазал, и не би било витешки ружно говорити о своме пређашњем господару. Као људи средњега века, деспотови савременици су схватили потчињеност Турцима као казну за учињене грехове. У пећском родослову се за деспота и његовог брата Вука каже: „и наших ради грех убившому оца их бивајут подручници“⁶⁴).

Разасуте кости по Косову из похвале са косовског стуба сећају нас на нашу блиску прошлост, жалосну и славну. После Сутјеске, још док из наше земље непријатељ није изгнат, лежале су кости наших бораца несахрањене, разбацане. У једној маленој ували било је „тридесет људских костура“. Иако је само неки месец прошао од њихове погибије, „све је сатруло сем костију, које су киша, вјетрови и сунце испрали и исушили. Неколико ђонова од цокула и остаци униформи“. Недалеко од тога места, под неком буквом, било је „петнаест костура“. А на брегу, тамо где је погинуо легендарни јунак Саво Ковачевић, „пало је преко седамдесет пролетера“. Батрић Јовановић у својој доброј књизи „Од Таре до Сутјеске“ (1952) пише о њима: „Сви су остали неукопани. Костури су разбацани по читавом овом тлу. Овдје један, ондје два, три, пет. Затварачи бомби, стотине, хиљаде чаура, остаци пушака које су Њемци ломили. Остаци ципела, униформи, шајкача са петокраком“. Да покажемо колико је опис косовског разбојишта у похвали несумњиво веран, навешћемо још неколико реченица из Јовановићевог описа разбојишта крај Сутјеске: „На

⁶³) Гласник ДСС XI (1859) 112.

⁶⁴) Љуб. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, 98.

сваком кораку костур, свака стопа гроб. Лијево, напријед, десно, позади, куд год се окренеш костур. Остаци пушкомитраљеза, „шараца“. Коњски костури, самари, седла, узде. Малени костури! И дјеце је овдје много изгинуло. У долине поврх Сутјеске скривају на десетине мјеста по десет, петнаест, двадесет па чак и по тридесет костура на једном мјесту. Ту су стријељани рањеници и тифусари, све је испретурано без реда. Понегдје десетак у гомили, а један или два педесетак метара ниже. Покушао је вјероватно неки да избегне погибију“.⁶⁵⁾

Милан Ракић свакако није знао за похвалу са косовског стуба. У песми „На Гази-Местану“ он ипак на исти начин приказује улазак у бој косовских јунака и костурницу која је иза њих остала:

„Силни оклопници, без мане и страха,
Хладни к’о ваш оклоп и погледа мрка,
Ви јурнусте тада у облаку праха,
И настаде тресак и крвава трка.

.....
Кад олуја прође врх Косова равна,
Косово постаде непрегледна јама,
Костурница страшна и поразом славна“.

Храброст и одлучност косовских јунака Ракић исказује речима: „без... страха, хладни к’о ваш оклоп“. Похвала употребљава изразе: „с храбром душом и у вери крајње чврсти“. Мрк поглед код косовских јунака Ракићу без сумње служи да изрази њихову одлучност, а никако не суморност насталу од рђавих осећања. По похвали, јунаци улазе у бој весело као да иду у ложницу или на гозбу.

Стара српска књижевност у похвали са косовског стуба добила је заиста спис од књижевне вредности.

Ђорђе Св. Радојичић

⁶⁵⁾ Стр. 200. 201—202.

ТЕКСТ ПОХВАЛЕ*

кв. 23
л. 5а

Сїе рѣчи пис(а)ны вѣше на стѣлпѣ
мраморѣнѣ на Кѡсовѣ.

Чл(ове)че иже сръпскыѣ землѣ стѡупае. пришльцъ ли
еси. или соуши тѣ. кто еси и что си игда
прїидѣши на полѣ сїе, еже гла(аго)лѣет се Кѡс(о)во.
и по възѣмѣ оузрыш(и) пльно костїи мрътвѣныхъ
таж(е) и с ними камен'но ес(тѣ)ство. мене крстовѣ-
ображен'на. и знаменана. порѣд зриши
просто стѡица. да не прѣмѣниши. и да не прѣ-
зриш(и). також(е) что тѣнїе и сѣт'но. нь м(о)лю те
прїиди и приближ(и) се къ мнѣ ѡ любими. и ра-
смотрї словеса яже приношѣ ти. и ѡт того има-
ши разоумѣти коеѣ рад(и) вини. и како и почто
стою азъ зде. понїеж(е) истинѣ ти гла(аго)лю. не мьн'ше
ѡт од(оу)шевѣлен'наго. вѣса по соуц'ствѣ хошѣ ви
извѣстити сѣдѣан'на. зде некогда великы
самодрж(ѣ)ць. чюдо земельное и рыга сръпскы, иже
нарицаемы Лазарь княз великыи. вл(а)гочѣстїю
непоколѣбимы стѣлп. в(о)горазоумїю поучина
и мѣдрости гльбина. ог'нїи оумь, и стран'ным
прѣдстатель

л. 5б питател альчюцим. и ницим помилованїе.
скръбьм помилованїе и оутѣшител. иже вса
любви елика Х(ристо)с хошѣт. къ семѣ во своимь
изволенїемь самь совою. паче ж(е) и сѣ възѣми
своими бесчисльное мнѡж(ѣ)ство, елика под'
роукою его, моужїе добрїи. моужїе храврїи.

* Тачке и запете из рукописа су задржане. Оне имају да послуже за из-
двајање појединих стихова у похвали. Остали правописни знаци су изостав-
љени. Скраћенице су разрешене. У заграде су стављена она слова која су
била испуштена при скраћивању. Јерок је на оним местима на којима је у
рукопису. Јерови нису додавани на крају речи кад је у рукопису крајњи сугла-
сник написан изнад реда. Речи су издвојене. Почетним великим словом обеле-
жена су лична и географска имена. Насловна реченица и прво слово у похвали
написани су у рукопису црвено. Исправљене су очигледне грешке у рукопису
(апидово м. аспидово, часа м. часу).

мѣжѣ въз истинѣ въз словѣ и въз дѣлѣ. також(е)
 свѣтлы свѣтлы вльстѣще с(е). також(е) земля цвѣт'ци
 прѣиспѣщен'ны. одѣканїи златомь. и каме-
 нїемь ч(ь)стным оукрашенїи. множаншїи кони
 избран'ны. и златоседлани. все дивнїи и кра-
 сны възсадници ихъ. всеплеменитїих и славныхъ.
 також(е) кто добры пастыр же и прѣдстатель.
 мѣдро агн'це словесныи приводить. во Х(рист)ѣ
 кончати доброе. и страд(а)нїю вѣнцъ. вышнїе
 славы причестьниц(и) быти. тѣмже съгласно
 многое бесчисльное множ(ь)ство възвпѣ съ до-
 брым и великым гос(по)дїном доблюю д оу шю. и вѣ-
 рою твердѣиши. також(е) на чрьтогъ краснь,
 и многовухан'ное зпитѣнїе. на врагы

- л. ба вострѣмише с(е). и соущаго з'мїа поправ'ше и оумрѣтвише
 звѣра дївіаго. и великаго сѣпротив'ника
 и неситаго ада в'сед'ца. рекъ же Ямоурата
 и с(ы)на егова. аспидово ищедїе и ехидново.
 щене лзково и васил(и)сково. нъ съ ними инѣхъ
 не малѣхъ. во чуд(е)си в(о)жїихъ сѣдѣ. етъ выс(тъ)
 довлїи страд(а)л'ць рѣкама безакон'нима
 агаран'скыма. и кон'ць страд(а)нїю доврѣк
 самъ прїемлюет. и м(оу)ч(е)н(и)къ Х(ри)с(то)въ вывааетъ. великы
 кнез Лазарь. не ин'бо друугыи всек'нѣ его
 во любви. нъ сам(а) роука оувїице того с(ы)на
 Ямоуратова. и си вся реч(е)н'на съврѣшише се
 въз лѣтѣ, ꙗ ꙗ ѿ ѿ ѿ. ин'дїикто. вї, м(ѣ)с(е)ца
 юнїа, еї, д(ь)нь. в'вто(р)ник. час(оу) же свщѣ, или. ѿ.
 или, седмомѣ. не вѣд(ѣ) в(ог)ь вѣсть.

R é s u m é

Ђорђе Сп. Радојичић

Glorification profane du prince Lazar et des héros de Kosovo

Le manuscrit numéro 167 de la bibliothèque de la Patriarchie à Belgrad (qui se trouvait à Sremski Karlovci avant la seconde guerre mondiale) contient entre autre une glorification du prince Lazar et des héros de Kosovo. A en juger d'après les filigranes, le manuscrit date de la fin du XVIe siècle.

La glorification a un caractère profane, se distinguant par là des sept autres glorifications du prince Lazar, toutes de caractère religieux.

Il est dit dans le manuscrit qu'elle avait été gravée sur une colonne de marbre à Kosovo. Nous trouvons la preuve de l'existence à cette époque d'une telle colonne chez Constantin le janissaire de Ostrvica, prisonnier des Turcs—Novo Brdo, près de Kosovo—, dans sa chronique écrite entre 1496 et 1501.

Par le rythme de son texte, la glorification appartient à la poésie. Dans la vieille poésie serbe, il y en a très peu de profane ce qui augmente pour nous l'intérêt de celle-ci qui a une valeur littéraire indubitable.

Les données historiques en sont exactes. La critique historique serbe a dit son mot la dessus, — Ilarion Ruvarac et Ljub. Kovačević.

La colonne a été élevée à Kosovo au début du XVe siècle probablement. Quant à la glorification, elle a peut-être été composée par le despote Stefan Lazarević lui-même.